



Д. Я. Василюк
аспірант Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

УДК 314:330.342.146

САМООЦІНЮВАННЯ ЯК МЕТОД ВИЗНАЧЕННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В СУСПІЛЬСТВІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ

Розкрито сутність методу самооцінювання, котрий використовується дослідниками для визначення відсоткової частки середнього класу, зростання якого є важливим фактором модернізації суспільства. Висвітлені переваги та недоліки цього методу, наведено приклади неспівставності результатів різних досліджень, проведених в Україні. Встановлена роль методу самооцінювання в комплексному дослідженні суспільства.

Ключові слова: середній клас, самооцінювання, соціальна стратифікація суспільства, самоідентифікація, модернізація суспільства.

“Кожний американець у певній мірі відчуває себе членом середнього класу. Самоідентифікація — кумедна річ”
Стівен Прессман, професор економіки та фінансів
Університету Монмаунт, Нью Джерсі

Метод самооцінювання або метод самоідентифікації використовується демографами, економістами, статистами, соціологами, психологами та іншими вченими для проведення різноманітних опитувань та анкетувань населення. Він також є одним з базових методів визначення частки середнього класу в суспільстві. Метод самооцінювання дозволяє громадянам самостійно визначати свою класову належність, що дає змогу вченому отримувати первинну інформацію щодо досліджуваної стратифікаційної проблеми.

Метод самооцінювання є єдиним методом визначення частки середнього класу в суспільстві, який використовує Держкомстат України. Ця установа щороку проводить опитування для визначення відсоткової частки домогосподарств у кожній з офіційно затверджених страт поділу за оцінкою матеріального добробуту: заможні, середній клас, не бідні, але ще не представники середнього класу, бідні [1, с. 43].

Метод самооцінювання використовувався працівниками Українського центру економічних та політичних досліджень імені Олександра Разумкова як основний у 2008 році під час підготовки тематичного номера журналу “Національна безпека й оборона”, присвяченого проблемам визначення та розвитку середнього класу в Україні. Вивчення проблем середнього класу (середнього прошарку) неможливо здійснювати без аналізу самовизначення (самооцінювання) або віднесення громадянами себе до цієї соціальної спільноти. По-перше, таке самовизначення є одним із визнаних критеріїв приналежності до середнього класу, по-друге — в перехідних суспільствах, до яких належить і українське, самовизначення є особливо важливим через складність застосування певних об’єктивних критеріїв належності до середнього класу (рівень доходів, власність). Останнє зумовлено, з одного боку, нижчими, порівняно з розвинутими країнами, стандартами матеріального рівня життя, а з іншого — вищою динамікою цих стандартів, що потребує постійного



коригування відповідних об'єктивних критеріїв віднесення до середнього класу [2, с. 5].

Середній клас є одним з визначальних факторів становлення розвинутої держави та модерного суспільства. І точне визначення частки середнього класу залишається актуальним завданням для дослідників в усьому світі. Незважаючи на свою універсальність, метод самооцінювання має ряд ґрунтовних недоліків, і тому необхідно визначити, за яких обставин і з якою метою його доцільно використовувати, а також як метод самооцінювання повинен поєднуватися з іншими методами визначення частки середнього класу в суспільстві.

Згідно з сучасними теоріями модернізації розвинутою може вважатися та країна, яка має значний рівень індустріалізації, стабільний економічний розвиток, віру суспільства у силу раціонального наукового знання як основу прогресу, високий рівень та якість життя, розвинуті політичні структури, вагому частку середнього класу у структурі населення [3, с. 297]. Відповідно становлення середнього класу відіграє значну роль у проведенні соціальної модернізації суспільства, а саме у формуванні відкритого суспільства з динамічною соціальною структурою.

Проте невірним залишається питання точного встановлення частки середнього класу в суспільстві. Найбільш широко вживаним методом визначення відсоткової частки середнього класу є метод самооцінювання (інша його назва — метод самоідентифікації або самовизначення). Самооцінювання належить до групи суб'єктивних методів оцінювання і полягає у самостійному усвідомленні та визначенні індивідом своєї належності до певної групи. Під час визначення частки середнього класу дослідник, проводячи опитування, пропонує респонденту оцінити своє становище в суспільстві за класовою шкалою. Результати опитувань сумуються і представляються на розгляд у вигляді відсоткових значень [4].

До переваг методу самооцінювання для визначення частки середнього класу в суспільстві належать:

1) відсутність необхідності розробки детальних і точних критеріїв приналежності домогосподарства до того чи іншого класу. Відповідно також відпадає потреба в подальшій систематизації параметрів та визначення меж середнього класу. Досліднику, який використовує метод самооцінювання, потрібно лише скласти шкалу поділу на класи, визначити статистичну вибірку і провести опитування у вигляді анкетування;

2) вузька специфічність — метод дозволяє здобути і вивчити саме ту конкретну первинну інформацію, котра необхідна досліднику.

Проте метод самооцінювання для визначення частки середнього класу в суспільстві має суттєві недоліки, а саме:

1. Масштабність — у зв'язку з тим, що цей метод, зазвичай, застосовується для отримання первинної інформації, кожне його використання передбачає проведення окремого опитування, що веде за собою додаткові витрати коштів і часу.

2. Психологічний аспект:

а) “середній клас” описується в засобах масової інформації та багатьох політичних програмних документах переважно як провідна, “прогресивно-перетворююча” соціальна спільнота. Тому природним є бажання респондентів під час спілкування з інтерв'юером віднести себе саме до цієї спільноти, яка для багатьох набула рис референтної групи [2, с. 5];

б) значна частина респондентів психологічно не зможе віднести себе до нижчого класу, навіть якщо до такого і належить. Саме з цих причин дослідники іноді вдаються до хитрощів і замінюють поняття нижчого класу на поняття робітничого класу, до якого віднести себе психологічно легше, хоча це різні поняття [4]. Відповідно дослідники часто використовують поділ суспільства на чотири класи: вищий, середній, робітничий та нижчий.



Держкомстат України серед варіантів відповіді на питання “До яких верств населення Ви себе можете віднести?” ввів у анкету опитування домогосподарств додатковий (проміжний між середнім і нижчим) клас — “не бідні, але ще не представники середнього класу” [5]. Це було здійснено в результаті обговорення відповідного питання на круглому столі, котрий провели 13 квітня 2006 року Державний комітет статистики України та Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України на тему “Удосконалення програми обстеження умов життя домогосподарств: впровадження досліджень якості життя населення”.

Під час круглого столу для обговорення з користувачами була винесена пропозиція щодо уточнення переліку ознак для самооцінювання домогосподарствами себе як представників певних верств населення за рівнем добробуту: введення додаткової позиції “Не бідні, але ще не представники середнього класу”. Отже, у новому переліку пропонуються такі групи, до яких можуть себе віднести респонденти:

- заможні;
- представники середнього класу;
- не бідні, але ще не представники середнього класу;
- бідні;
- важко визначити.

Такі зміни сприятимуть підвищенню точності ідентифікації себе домогосподарствами, оскільки різниця між верствами “бідні” та “середній клас” надзвичайно суттєва, а метод “самооцінки” визначально її посилює. Так, за даними опитування респондентів, які брали участь в обстеженні умов їх життя в січні 2005 року, до представників середнього класу себе віднесли 21,2 %, до бідних — 77,5 % (за розрахунками на основі офіційного критерію рівень бідності склав 27,3 %) [6, с. 194].

Подальший результат розподілу респондентів внаслідок нововведення наочно зображений у табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл домогосподарств України за оцінкою матеріального добробуту в період з 2006 по 2010 роки

Розподіл домогосподарств, які за оцінкою матеріального добробуту відносять себе, %:	2006	2007	2008	2009	2010
до заможних	0,0	0,01	0,03	0,1	0,1
до представників середнього класу	13,4	2,0	2,0	2,0	1,5
до не бідних, але ще не представників середнього класу	—	39,0	41,0	39,0	38,0
до бідних	86,1	59,0	57,0	59,0	60,0
не змогли відповісти	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0

Примітка: Розроблено автором за даними Державної служби статистики України [7; 8; 9; 10; 11].

Очевидним є різке зменшення частки середнього класу та бідних одразу після введення додаткової страти. Ця зміна відбулася за рахунок відтоку респондентів до страти “не бідні, але ще не представники середнього класу”. Проте саме визначення слова “середній” передбачає проміжок між “вищим” і “нижчим”. Введення додаткової страти, на думку автора, сприяє неадекватній оцінці громадянами свого матеріального добробуту. Адже так само, як деякі громадяни психологічно не можуть віднести себе до “нижчого класу”, відповідно певні громадяни з метою приховування реального добробуту відносять себе до “небідних, але ще не представників середнього класу”. Цьому сприяє інший психологічний прояв менталітету українця — респонденти



часом не помічають різниці між соціологічною анкетною і податковою декларацією. Причина такої поведінки респондентів криється у значній тінізації економічних відносин в Україні [12, с. 43].

3. Недостатня точність і неспівставність результатів вимірювань, адже у випадку застосування методу самооцінювання основою визначення належності до певного класу є суб'єктивні уявлення індивіда, які є нестійкими і можуть кардинально відрізнятись в різних верствах населення.

Доказом неточності самооцінювання як методу визначення частки середнього класу є разюча відмінність між результатами, одержаними різноманітними вітчизняними дослідниками. Зокрема, як зазначалося вище, згідно з даними Держкомстату частка українського середнього класу в 2008 році становила 1,9 відсотки. Проте, в цьому ж 2008 році було опубліковано дослідження Українського центру економічних та політичних досліджень імені Олександра Разумкова щодо середнього класу українського суспільства. Його дослідники визначали частку середнього класу як у трикласовій (вищій, середній, нижчій), так і в чотирикласовій (вищій, середній, робітничий, нижчій) стратифікаційній моделі суспільства. Також вони вираховували відсоткову частку так званого “ядра” середнього класу. Туди потрапили респонденти, котрі окрім ствердної відповіді в обох питаннях щодо належності до середнього класу, дали позитивні відповіді на питання, визначаючи приналежність до середнього класу за економічно-соціальними показниками (відповідали освітньому та мінімальному майновому критерію належності до середнього класу) [2, с. 6]. Порівняння результатів вищевказаних досліджень відображено в табл. 2.

Таблиця 2

Порівняння частки респондентів, котрі віднесли себе до середнього класу в Україні у 2008 році

Частка респондентів, які віднесли себе до середнього класу, %	За даними опитувань Центру ім. О. Разумкова			За даними Держкомстату (суспільство поділене на 4 класи)
	При поділі суспільства на 3 класи	При поділі суспільства на 4 класи	“Ядро” середнього класу (відповідає переліку питань)	
	50,7	45,4	17,6	2,0

Примітка: Розроблено автором за даними [2, с. 6–8; 9].

Наявна разюча відмінність даних Держкомстату від даних, одержаних Центром імені Олександра Разумкова. Навіть показник так званого “ядра” середнього класу (до якого належали респонденти, обрані за комплексом відповідей на перелік питань, що визначали належність до середнього класу) перевищує показник частки середнього класу, одержаний Держкомстатом, більше ніж у 8 разів! Така значна розбіжність аж ніяк не вкладається в межі статистичної похибки. Однією з причин може бути відмінність у формулюванні варіантів стратифікаційного поділу суспільства між анкетною Держкомстату та Центру імені О. Разумкова. Адже Держкомстат поділив суспільство на 4 страти: заможні, представники середнього класу, не бідні, але ще не представники середнього класу, бідні, а Центр ім. О. Разумкова — на вищій, середній, робітничий, нижчий прошарки. Проте настільки значна невідповідність у результатах вже ж ставить під сумнів цей аргумент як єдину причину вищевказаної розбіжності.

Таким чином, варто підсумувати, що метод самооцінювання як базовий метод визначення частки середнього класу в українському суспільстві є занадто неточним і залежним від впливу суб'єктивних факторів (психологічного настрою індивіда, його поглядів та переконань щодо середнього класу як явища, наявності тінювих



доходів і навіть словесного формулювання назв соціально-економічних страт). Постає закономірне питання: чи взагалі потрібно використовувати метод самооцінювання під час дослідження середнього класу?

О. В. Симончук пропонує використовувати метод самооцінювання для визначення так званої “середньої маси” (“медіанної групи”) або “суб’єктивного середнього класу”. Використовуючи поєднання самооцінювання за соціальним статусом (опитувані відносять себе до середнього класу, відповідаючи на питання “До якої верстви населення Ви належите?”) та самооцінку респондентами матеріального добробуту (визначають свій матеріальний добробут як “середній”), дослідник може виділити серед опитуваних вищезгаданий “суб’єктивний середній клас”. Автор наполягає на продовженні подальших пошуків середнього класу у “середній масі” шляхом визначення освітнього рівня, розміру та джерел доходів, форм дозвілля респондентів тощо [13, с. 226].

Очевидно, що метод самооцінювання вносить сум’яття під час спроби порівняння результатів різних досліджень. Використання суто об’єктивних методів оцінювання частки середнього класу (рівень матеріального добробуту, рівень освіти, форми дозвілля, економічні та політичні погляди тощо) робить результати більш порівнюваними і точними. Усувається психологічний фактор, залежність від кількості і назв пропонуваніх страт у соціально-економічній системі, зникає вплив на результати дослідження різного розуміння поняття “середній клас” певними групами опитуваних тощо.

Проте, з іншого боку, метод самооцінювання все ж має право на життя, адже він виявляє рівень усвідомлення громадянами своєї належності до страти середнього класу і дозволяє порівнювати одержані результати з аналогічними рівнями усвідомлення в інших країнах. Проводити порівняльний аналіз, базуючись на об’єктивних критеріях, значно складніше: у різних країнах рівень добробуту середнього класу є різним.

Для прикладу: в Індії шкільний вчитель, котрий заробляє 2 500 \$ на рік і живе в маленькому цегляному будиночку без води, вважається членом середнього класу. У цей же час американська родина з річним доходом 200 000 \$ та будинком площею 2 000 квадратних футів, двома автомобілями, трьома комп’ютерами та ігровою приставкою X-box теж у соціально-економічній стратифікаційній системі належить до прошарку, який має назву “середній клас”. Це зумовлено тим, що індійський вчитель, незважаючи на свій відносно жебрацький стан, отримує дохід, котрий дозволяє йому повністю задовольняти всі свої нагальні потреби, а також купувати речі, в яких він не відчуває необхідності. Американська ж родина, надзвичайно заможна за світовими стандартами, все одно живе у стані фінансового стресу. Обоє батьків важко працюють, але все одно хвилюються про пенсію, освіту для дітей, витрати на медичне забезпечення і гостро сприймають факт, що в їхній країні достатньо велика частка населення має значно вищі доходи, проте вони відчувають себе середнім класом [14].

Підбиваючи підсумки вищенаведеного дослідження, слід зазначити, що:

1. Метод самооцінювання, відомий також як метод самоідентифікації, є недостатньо точним і має багато суттєвих недоліків, що призводить до різючих розбіжностей у результатах, одержаних внаслідок різних досліджень щодо частки середнього класу в Україні.

2. Цей метод відображає психологічне усвідомлення частини населення своєї приналежності до середнього класу і є, без сумніву, важливою складовою в комплексному дослідженні суспільства.



Список використаних джерел

1. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів [Текст] (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2011 р.). — К. : Держкомстат України, 2011. — 84 с.
2. Міщенко, М. Середній клас: самовизначення в соціальній структурі суспільства [Текст] / М. Міщенко // Національна безпека і оборона. — 2008. — № 7. — С. 5–11.
3. Лук'янець, В. С. Філософський постмодерн [Текст] / В. С. Лук'янець, О. М. Соболь. — К. : Абрис, 1998. — 351 с.
4. Безпалько, П. О. Ідентифікація середнього класу: проблеми та перспективи / П. О. Безпалько [Електронний ресурс] ХайВей. — URL : <http://h.ua/story/108402>.
5. Про затвердження форм державного статистичного вибіркового обстеження умов життя домогосподарств : наказ Державного комітету статистики України від 05.06.2008 р. № 179 [Електронний ресурс] Державна служба статистики України. — URL : http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2008/179_2008.htm.
6. Осипова, І. І. Круглий стіл “Удосконалення програми обстеження умов життя домогосподарств: впровадження досліджень якості життя населення” [Текст] / І. І. Осипова // Демографія та соціальна економіка. — 2006. — № 1. — С. 190–195.
7. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2006 р. Додаток 4. Соціальна самоідентифікація та розподіл домогосподарств за розміром середньодушового грошового доходу на місяць, який, за їх оцінкою, відповідає майновому становищу середнього класу [Електронний ресурс] Державна служба статистики України. — URL : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2006/gdn/sdrsd/2006/dod_4.htm.
8. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2007 році [Електронний ресурс] Державна служба статистики України. — URL : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/gdn/sdrsd/sdrsd_2007.htm.
9. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2008 році [Електронний ресурс] Державна служба статистики України. — URL : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2009/gdn/sdrsd/sdrsd_2008.htm.
10. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2009 році [Електронний ресурс] Державна служба статистики України. — URL : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2010/gdn/sdrsd/sdrsd_2009.htm.
11. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2010 році [Електронний ресурс] Державна служба статистики України. — URL : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2011/gdn/sddtp/sdrsd_2010.zip.
12. Іващенко, І. Про анатомію економічної нерівності в сучасній Україні: соціологічні дослідження [Текст] / І. Іващенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2010. — № 4. — С. 29–55.
13. Симончук, О. В. Середній клас у соціальній структурі українського суспільства [Текст] / О. В. Симончук // Структурні виміри сучасного суспільства : [навчальний посібник] / за ред. С. Макеєва. — К. : Інститут соціології НАН України, 2006. — С. 209–243.
14. Aho, K. Who in the world is the middle class? / K. Aho // 360doc. — 2009 [Електронний ресурс] 360doc. — URL : http://www.360doc.com/content/09/0928/15/61857_6557398.shtml.

*Рекомендовано до друку кафедрою менеджменту та маркетингу
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 6 від 28 лютого 2012 року)*

Надійшла до редакції 11.03.2012



Василюк Д. Я. Самооценивание как метод определения среднего класса в обществе: проблемы и перспективы использования

Раскрыта суть метода самооценивания, который используется исследователями для определения процентной части среднего класса, рост которого является важным фактором модернизации общества. Раскрыты преимущества и недостатки данного метода, приведены примеры несоответствия результатов разных исследований, проделанных в Украине. Определена роль метода самооценивания в комплексном исследовании общества.

Ключевые слова: *средний класс, самооценивание, социальная стратификация общества, самоидентификация, модернизация общества.*

Vasyliuk, D. Ya. Self-Perception as the Method of Middle Class Part Determination in the Society: Problems and Prospects of the Use

Article deals with method of self-perception, which is used by the researchers for definition of the middle class percent part in the society. Growing of the middle class is the important factor of the modernization of the society. Advantages and failings are shown. The examples of disparities of results from different researches, which were held in Ukraine, are pointed. The role of self-perception method in complex research of society is set.

Key words: *middle class, self-perception, social stratification of the society, self-identification, modernization of the society.*

